Buluç, B.(1997).Tanzimat döneminde ilköğretim. *Çağdaş Eğitim Dergisi.* 232, 36-39.

TANZİMAT DÖNEMİNDE İLKÖĞRETİM

**** Bekir BULUÇ***

Eğitim sistemi, tarih boyunca tüm ülkeleri ve yönetimleri yakından ilgilendiren bir konu olmuştur. Çünkü çağın gerektirdiği bilgi, beceri ve yeteneklerle donatılmış insan gücünün yetiştirilmesi ve ülke kalkınmasının hizmetine sunulmasında en önemli görev şüphesiz ki eğitime ve eğitim sistemine düşmektedir.

Türk eğitim sistemi incelendiğinde, ilk eğitim sisteminin Selçuklular döneminde kurulmaya başlandığı, Osmanlı döneminde ise en gelişmiş düzeyine ulaştığı görülmektedir. Bu sistem 19. y.y'ın ortalarına gelinceye kadar, sadece hayırsever kişilerin kurdukları vakıflar yolu ile yürütülmüştür. Imparatorluğun sınırları içerisinde çok sayıda cami, mescit, tekke, türbe, çeşme...v.b yanında, mektepler, medreseler ve imaretler hep bu vakıflar yolu ile kurulmuş ve yaşatılmıştır (Akkutay, 1984:15).

Osmanlı Imparatorluğu'nda çağdaş anlamda eğitim kurumlarının kurulduğu ve bilimsel nitelikte eğitimin verilmeye başladığı dönem ise Tanzimat Dönemidir. Siyasi açıdan 1839' da I.Abdülhamit'in tahta çıkışı ve Gülhane Hatt-ı Hümayun'unun ilan edilmesi ile başlatılarak, II.Abdülhamit'in tahta çıkışı (1876) ile sınırlandırılan Tanzimat Dönemi Türk Eğitim Tarihinde oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Tanzimat: Frenklerin "charte" dedikleri müeyyidedir. Şart; dar sahalı bir constitution, bir esas teşkilat kanunudur. Şart'ı bir hükümdar verir, adeta lütfeder, esas teşkilat kanununu bir meclis, yani millet yapar. Bizde buna Hatt-ı Hümayun denilmiş ve Gülhane de yerli-yabancı, islam-hristiyan binlerce halkın karşısında ilan edilmiş olduğu için tarihimiz de Gülhane Hatt-ı Hümayun'u olarak anılmaktadır (Ergin, 1977:411).

Tanzimat hareketi Gülhane Hatt-ı Hümayun'u ile başlayan bir reformlar serisi olduğu kadar, Osmanlı müesseseleri ve teşkilatını yakından ilgilendiren, şu veya bu türlü etkileri bu müesseseler ve teşkilat üzerinde görülen siyasi ve sosyal bir hadisedir (Gökbilgin,1967:1).

Tanzimat Döneminde en önemli yeniliklere diğer eğitim kademelerinin temeli olması nedeni ile ilköğretim kurumlarından başlanmıştır. Bu dönemde faaliyet gösteren ilköğretim kurumlarını Sıbyan Mektepleri, Iptidai Mektepler ve Rüşdiyeler olmak üzere başlıca üç grupta toplamak mümkündür.

SIBYAN MEKTEPLERI

Kelime anlamı olarak sıbyan "çocuklar, sabiler" anlamını taşıyan bir kelimedir (Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat,1981:1925). Sıbyan Mektepleri ise 5/6, 11/12 yaşları arasındaki kız ve erkek çocukların birlikte yani "karma öğretim" gördükleri temel okullardır (Akkutay,1984:16). Bunların çoğu, geniş bir oda dan ibaret idi. Her okulun medrese tahsili

---

*** G.Ü, Teknik Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü Öğretim Elemanı.**

görmüş bir öğretmeni vardı. Bu okullara dört yaşından itibaren başlandığı için aynı zamanda anaokulu karakterini de taşıyorlardı (Karal,1976:170).

Sıbyan okullarında çocuklar parasız okudukları gibi, aynı zamanda bedava yer ve içerler; üstelik de hem gündelik, hem de elbise alırlardı. Padişah okulları çoğunlukla imaretler yani aş evlerinin yanında oldukları için, öğrenciler mutlaka parasız yemek yerlerdi (Koçer,1987:8).

Tanzimat Döneminden önce bu okullarda öğretilen dersler elif ba, Kur'an okumak, Ilmuhal (din dersleri), yazı ve hesap gibi konulardan ibaret idi. Eğitim aracı olarak dayak ve falaka kullanılıyordu. Halk arasında dayağın cennetden çıktığına dair bir kanı vardı. Çocuğunu öğretmene veren bir veli "eti senin kemiği benim" demek suretiyle çocuğu her şeyi ile öğretmene teslim ederdi.

Tanzimat Dönemine kadar Sıbyan Mekteplerinin durumunu ıslah için pek birşey yapılmamıştı. Bu Dönemde ilköğretim alanındaki ilk girişimlerden biri 1847 tarihinde çıkarılan " Sıbyan Mekatib-i Haceleri Efendilere Ita Olunacak Talimat" (1847) adını taşıyan belgedir.

Bu belge ile sıbyan mekteplerinin öğretim programları, öğretim araç ve gereçleri, öğretim yöntemi, öğretim süresi, disiplin, öğretmenler gibi hususları belirlenerek buna göre öğrenim yapılmasına başlanmıştır.

Bu dönemde sıbyan mekteplerinde okutulan dersler ise; Elif ba, Amme Cüzü ve öteki cüzler, Türkçe Lügat (Türkçe, önce üç ve sonra daha fazla harfli kelimelerin yazılması), Ahlak, yazı, Ilmihal (dini bilgiler okutulacak) Türkçe Tecvid (Harflerin ve Kur'anın okunma biçimi), Kur-an iki kez hatim ettirilecek, Hıfz-ı Kur'an (yetenekli ve istekli öğrencilerin hafızlığa çalıştırılacakları seçimlik ders). Bu talimatta sözü geçen Amme Cüzü ve öteki cüzlere öğrenciler Supana derlerdi. Bu kelimenin aslı Farsça "sipare"dir ve otuzda bir anlamında Kur-an Cüzleri için kullanılmıştır(Akyüz,1989:179).

Sıbyan Mekteplerinin Öğretim Araç ve Gereçleri.

Talimat Mekke, Medine ve Arabistan'ın öteki yerlerinde kullanılan ve siyah taş tahta denilen, üzerine yazı yazılan levhaların padişah tarafından her okula yeteri sayıda gönderileceğini, bunların yazı yazma ve okumayı öğrenmekte faydalı olduğu söyleniyor, fakat saygı nedeniyle Kur'an Ayetlerinin bunlara yazılmaması isteniyordu. Kağıt üzerine yazı yazmak için de öğrenciler divit denen ve mürekkebe batırılan kalemleri kullanacaklardı.Henüz kara tahta, sıra v.s araçlardan söz edilmemektedir.

Sıbyan Okullarının Öğretim Yöntemleri

Öğrenciler bilgi düzeylerine göre guruplara ayrılmıştı. Fakat bu, henüz bugün kü anlamda sınıf değildir. Kız ve erkek öğrenciler karışık değil, kendi aralarında oturacaklardır. Heceleme ve harflerin birbirleriyle birleşme şekilleri öğretilecektir. Öğretim hocanın ya da

yardımcısı olan kalfanın, her çocukla özel olarak ilgilenmesi biçiminde yapılır ve sınıf geçme söz konusu değildir. Yalnızca dört yılın sonunda okulu bitirme sınavı yapılırdı (Akyüz, 1989,s.180).

Disiplin

Bu dönemde falaka yasaklanmıştır. Hoca, tembel, suçlu öğrenciye somurtarak, onu incitmeyen sözlerle azarlayarak, ayakta tutacak, bedeni hizmetlerde kullanabilecek ya da ancak velisinin izni ile çocuğu dövebilecektir. Bu takdirde yaban asması, yasemin çubuğu gibi yumuşak değnekler kullanılacak, çocuğun nazik organlarına vurulmayacaktır. Ceza olarak kalfalar çocuklara dersleri bir çok kez tekrar ettirebilecektir. Çalışkan ve iyi ahlaklı çocukları ise hoca yerlerinden alıp, daha yüksekte bulunan kendi minderi yanında oturtacaktır. Onları övüp, iyi durumlarını dile getirecektir.

Öğretmenler

Sıbyan mektepleri hocalarının niteliği ve yetiştirilmesi konusunda talimatta bir kayıt bulunmamaktadır. Geleneksel durum süregelmektedir. Fakat okulları teftiş etmek ve hocalara yol göstermek, rehberlik yapmak için Muin-i Mekatip adıyla müfettişlikler kurulmuştur (Akyüz,1989,180).

Ilköğretime öğretmen yetiştirme konusunda en önemli adımın 16 mart 1848 tarihinde Darülmuallimin-i Rüşdi Okulunun açılması gösterilebilir. Maarif tarihimizin öğretmen yetiştirme konusunda önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilen öğretmen yetiştirme konusuna, Fatih' den bu yana hiç kimse gerekli şekilde eğilmemişti (Koçer,1987:56).

Sıbyan okullarının asıl bir düzene sokulması 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin kabul ve tatbikine başlanması ile gerçekleşmiştir (Unat,1964:38-39).Bu belgenin sıbyan mekteplerine ilişkin temel maddeleri şunlardır:

1. Her mahalle ve köyde en az bir sıbyan mektebi bulunacak, müslüman ve hrishiyan karışık yerlerde her toplum için ayrı bir mektep bulunacaktır.
2. Sıbyan mekteplerinin inşaa, tamir ve öğretmen masrafları, ilgili toplum tarafından karşılanacak ve öğretmenler nizamnameye göre seçilip, atanacaktır.
3. Sıbyan mektebinin öğretim süresi dört yıldır ve programları şöyledir; Usul-i Cedid'e vechile Elif ba, Kur'an-ı Kerim, Tecvid, ahlak risaleleri, Ilmihal, yazı talimi, muhtasar, fenni hesap, Muhtasar Tarih-i Osmani, muhtasar coğrafya, malumat-ı nafia risaleleri. Hristiyan sıbyan mekteplerinde kendi dinleri ve Osmanlı Tarihi de kendi dilleri ile okutulacaktır.
4. Bir yerde iki sıbyan mektebi varsa bunlardan biri kızlara, öteki erkeklere ayrılacaktır. Eğer yoksa kız ve erkekler aynı okulda fakat ayrı yerlerde oturtulacaktır. Kız sıbyan mekteplerinin hocaları kadın olacaktır, eğer yoksa edip kişilerden erkek hoca tayin edilecektir (Akyüz,1989:181-182).

Sıbyan mektepleri umumi ve hususi olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Bunlardan hususi sıbyan mektepleri Efkaf-ı Hümayun Nezaretine, umumi sıbyan mektepleride Maarif-i Umumiye Nezaretine bağlanmıştı. Bunlardan Maarif-i Umumiye Nezaretine bağlı olanlara Iptidai Mektep "Mekteb-i Iptidai, ya da Usul-i Cedide Mektebi" denilmiştir (Aytekin,1991:45).

I*PTIDAI MEKTEPLERI*

Iptidai mektepleri çocuğa mektep terbiyesi veren eğitim müesseselerinin ilk basamağı sayılır. Burada çocuklara terbiyenin kazandırılması bir kamu hizmeti olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden eğitim zorunlu ve ücretsiz idi. 7-13 yaşları mecburi eğitimin sınırı olarak kabul edilmişti. Iptidai mekteplerinin gelişmesi ve yayılmasında Selanikli hocaların büyük rolü olmuştur. Bu hocalardan bazıları Şemsi Efendi, Abdi Kamil Efendi ve Ismail Hakkı Efendilerdir. Kara tahta, tebeşir, okul sırası gibi modern eğitim araçlarının bu okullarda kullanılmaya başladığı görülmektedir. Bu dönemde okutulan dersler ise Elif ba, Kur'an-ı Kerim'in kıraatı, biraz Türkçe öğretimi ve jimnastik den ibaret idi (Ergin, 1977:466-473).

Iptidai mekteplerinin müfredat programlarının 1892 yılında yapıldığı görülmektedir. Bu tarihe kadar iptidailerin düzenli bir plan ve programı yapılmamıştır. 1892 de iptidailerde okutulan derslerin; Elif Ba, Kur'an-ı Azimüşşan, tecvid, ilmihal, ahlak, Sarf-ı Osmani, hesap, hüsn-i hat olduğu görülmektedir (Akyüz, 1989:251).

Iptidai mekteplerinin tam olarak işlerliğe kavuşması, amaçlarının, görevlerinin, teşkilat yapısının, personel durumu ve programlarının 1913 yılında Tedrisat-ı Iptidaiye Kanun-ı Muvakkatı çıktıktan sonra bir düzene ve kanun kapsamına alındığı görülmektedir.

I*ptidai Mekteplerinin Amaçları ve Görevleri*

Iptidailer iki yıl süreli ve birbirinin devamı olan "devre-i iptidaiye, devre-i vasıtiye ve devre-i aliyye" adı verilen üç devreden meydana gelmişti. Devre-i iptidaiye 7-8, devre-i vasatiye 9-10, devre-i aliye ise 11-12 yaşlarındaki çocukların eğitimini kapsamaktaydı.Tedrisat-ı Iptidaiye Kanun-ı Muvakkatı ile iptidai mekteplerin; Öğrencilerin okula kayıt ve kabul işleri, öğrencilerin devam ve devamsızlık işleri, sınıf geçme ve sınavlar, displin işleri, yıllık çalışma esasları, personel durumu, eğitim programları gibi hususları düzenlenmiş ve iptidai mektepleri eğitimlerini bu doğrultuda yürütmeye başlamışlardır (Aytekin,1991:48-58).

Iptidai mektepler yenileşme döneminde açılan okullar olup, Araplaşma devrindeki sıbyan mekteplerinin yenileşme dönemindeki adıdır. Bu dönemde sıbyan mektepleri kaldırılmamış, onun yanında modern eğitim veren iptidai mektepler kurularak, ilkokul seviyesindeki eğitime bu öğretim kurumunda da devam edilmiştir.

RÜŞDIYELER

II.Mahmut dönemine kadar sıbyan mektepleri ile medrese veya aynı okullar ile medresenin dışında kurulmuş olan askeri okullar arasında bir öğretim kademesi bulunmuyordu. Bu duruma son vermek için 1838 tarihinde sıbyan mekteplerinin üzerinde olan Rüşdiye mekteplerinin kurulması kararlaştırıldı. Bu mekteplere rüşdiye denilmesinin nedeni,öğrencilern burada reşit yaşa gelinceye kadar öğretim görecekleri ve görecekleri öğretimle bir olgunluk seviyesi kazanacakları içindir (Karal,1976:171).

Rüşdiyelerin asıl yasal dayanakları Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile belirlenmiştir. Nizamnamenin 18. maddesinde bu durum şöyle belirtilmiştir.

500 evden fazla olan bir kasaba halkının hepsi müslüman ise yalnız müslüman, hepsi hristiyan ise yalnız hristiyan olanlara birer rüşdiye okulu açılacaktır. O kasaba halkının eğer halkı islam ve hristiyan karışık ise, müslümanlar için ayrı, hristiyanlar için ayrı olmak üzere iki rüşdiye okulu açılacaktır. Bu şekilde islam ve hristiyan karışık halkı olan kasabada hangi sınıf halk 100 evden fazla ise, o halk sınıfı için rüşdiye okulu açılır. Dine dair olan dersler her toplumun kendi lisanı üzerinden verilecektir. Müslüman olmayan çocukların din dersleri, o mezhebin din büyüklerinin tayin ve tesbit etdiği program dahilinde okutulur denilmiştir (Koçer, 1987:93).

Osmanlılar'da kız çocuklarının tahsil görmesi hoş karşılanmazdı. Bu sebeple sıbyan mekteplerinde kız çocukların sayısı erkeklere göre azdı. Bu mekteplerin üzerinde kızlar için herhangi bir öğretim kademesi yoktu. Ilk defa 1858 de Istanbul'da kızlar için bir kız rüşdiyesi açıldı. Bu bir yenilik idi. (Karal, 1976:172). Bu okulların kuruluşu da yine 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile olmuştur. Buna göre 22ve 23. maddede şöyle deniliyor.

22.madde de büyük şehirlerde halkı sırf islam ise islam, hristiyan ise sırf hristiyan bir kız rüşdiyesi açılacaktır. Karışık ise müslümanın ayrı, hristiyanın ayrı bir kız rüşdiyesi yapılacaktır. Halkı karma olan şehirlerde rüşdiye kurulacak olan halkın 500 haneyi geçmesi gerekmektedir. Bu okulların yeniden kurulması şimdilik Istanbul'a ve daha sonra da il merkezi olan yerlere mahsustur. Diğer müslüman olmayan halk da aynı kurala uyar.

23. maddede ise kız okullarının öğretmeni kadın olacaktır. Istenen derecede kadın öğretmen bulunmazsa, ilerde yetkili bayan öğretmenler yetişinceye kadar yaşlı ve bilgili erkek öğretmenler de kız rüşdiyelerine öğretmen olarak atanabilirler. Din dersleri her toplumun kendi dili üzerine verilir. Müslüman olmayan halkı meydana getiren sınıflar kız rüşdiye okullarında Arapça ve Farsça başlangıç kuralları yerine, kendi dillerinin başlangıcını okurlar. Müslüman olmayan çocukların din ile ilgili bütün dersleri, onların dini başkanları veya görevlendirecekleri kişilerce verilir (Koçer,1987:93-94).

Usul-i cedid hareketi ile yapılan düzenleme ile rüşdiyelerde eğitim süresi iki yıl idi. Dersler yeni usule göre okutulurdu. Coğrafya derside ilk defa olarak programlara alındı ve Türkçe, matematik dersleri ile ön planda tutuldu (Karal,1976:172).

Bu dönemde rüşdiyelerde Arapça ve Farsçanın öğretimi kısa kesilmiş ve bir an önce müsbet ve dünyevi bilgilerin öğretimine geçilmiştir. Yine bu dönemde fenni hendese rüşdiyelerde okutulmaya başlanmıştır. Rüşdiyeyi bitirenlerin sınavları Bab-ı Ali de yapılarak, velilerin bu okullara özenmeleri ve çocuklarını okula göndermeleri sağlanmaya çalışılmıştır (Ergin,1977:444).

SONUÇ

Tanzimat Dönemi ilköğretimde ve diğer eğitim kademelerinde yenileşme hareketlerinin başladığı ve bu günkü modern eğitim kurumlarının temelinin atıldığı dönemdir. Bu dönemde ilköğretimin zorunlu hale gelmesi ve yaygınlaştırılmasına ilişkin ilk çalışmalar başlamıştır. Daha sonra bu çalışmalar Evkaf Nezaretinin kurulması, sıbyan mekteplerinin devlet teşkilatına girmesi, Meclis-i Umur-ı Nafia ve Mekatib-i Rüşdiye Nezaretinin, Meclis-i Maarif-i Muvakkatın, Meclis-i Maarif-i Umumiyenin, Mekatib-i Umumiye Nezaretinin kurulması, sıbyan mekteplerinin ıslahına dair 1847 tarihli talimatın ve Islahat Fermanı, Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin yayınlanması ve Usul-i Cedid hareketleri ile devam edilmiştir.

Yenileşme döneminde sıbyan okullarının yanında, iptidai mektepleri ve rüşdiyelerde açılarak ilköğretimde yeniliklere gidilmiştir. Böylece dönemin imkanları dahilinde Avrupa'yı ve dolayısıyla çağı yakalamaya çalışılmıştır. Bunda da o döneme göre büyük ölçüde başarı sağlanmıştır.

KAYNAKLAR

AKKUTAY, Ülker. **Enderun Mektebi**, G.Ü Yayını, Yayın no: 38 Ankara: 1984

AKYÜZ, Yahya. **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara: 1989

AYTEKIN, Halil. **Ittihad ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi**, G.Ü. Yayınları, Yayın No:20, Ankara: 1991

ERGIN, Osman. **Türk Maarif Tarihi**, Eser Matbaası,Istanbul:1977

GÖKBILGIN, M. Tayyib. **Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkileri,** T.T.K. Basımevi, Ankara: 1967

KARAL, Enver Ziya. **Osmanlı Tarihi,** c.6, 2.baskı, (Islahat Fermanı Devri) Ankara:1976

KOÇER, H.Ali. **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu,** Ankara:1987

Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, C.2, Istanbul:1981

UNAT, F.Reşit. **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış,** M.E.B. Basımevi, Ankara:1964